

K 50. výročiu úmrtia Edmunda Husserla

E. HUSSERL — POLSTOROČIE IDEOVÝCH KONFRONTÁCIÍ

JOZEF PIAČEK, Katedra marxisticko-leninskej filozofie FF UK

Spôsobom druhého života filozofa v dejinách je myslenie jeho myslenia, a to podľa receptúry, ktorú nám zanechal on sám vo svojom napísanom alebo ináč zachytenom diele, ako aj podľa optiky nášho pojmovo-terminologického aparátu. Pokiaľ ide o predstaviteľa iného historického typu filozofovania — a zakladateľ fenomenológie pre nás takým je, máme pri interpretácii jeho diela do činenia nevyhnutne s konfrontáciou dvoch historických typov filozofie. Pri úvahách o päťdesiatich rokoch od smrti Edmunda Husserla ide o konfrontáciu komunistického a buržoázneho typu reflexie filozofickej tradície, ktorá si robí metodologický a azda aj svetonázorový nárok na zjednotenie všetkých významných smerov filozofie, dokonca vrátane marxistickej filozofie. Menovite posledná skutočnosť ovplyvňovala vývin ideologickej situácie v Československu po druhej svetovej vojne, najmä v súvislosti so stupňovitou politickou a ideologickou deakademizáciou fenomenológie v šesťdesiatych, sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch, pri ktorej sa vývin tohto buržoázneho filozofického učenia uberal od koketérie s marxizmom, cez jeho otvorené odmietnutie až k vplynutiu fenomenológie do neokonzervatívneho nástupu proti realizácii idey komunizmu u nás a akcent na nezakrytý fideizmus a podporu klerikalizmu (po PER aj u nás). Uvažovanie o Husserlovom mysliteľskom odkaze a jeho hodnotenie by bolo abstraktné a neužitočné bez toho, ak by sme pri význame každej nasledujúcej vety nemali na zreteli uvedenú historicko-typologickú odlišnosť. Stotožnením sa s Husserlom by nám unikli jeho pozitíva. Československej marxisticko-leninskej kritike Husserlovej filozofie a vývinu jeho učenia v povojnovom období sa podľa mojej mienky podarilo vyhnúť tomuto paradoxu, o čom sa možno presvedčiť na kritických štúdiách o fenomenológii a postfenomenologických hnutiach vo filozofických časopisoch ČSAV a SAV v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch. Dosvedčilo to aj olomoucké sympóziium o Husserlovi v apríli 1988, o ktorom je informácia na inom mieste tohto čísla.

Edmund Husserl je moravský rodák z Prostějova, kde sa narodil 8. apríla 1859 v židovskej rodine majiteľa továrne na výrobu galantérneho tovaru. Absolvoval gymnázium v Olomouci r. 1876, vysokoškolské štúdium v Lipsku, Berlíne a Viedni a kariéru vysokoškolského pedagóga v Halle, Göttingene a vo Freiburgu, kde r. 1926 odišiel do dôchodku a 27. apríla 1938 zomrel. Husserlovi sa dostalo matematického vzdelania u takých stálch matematického neba ako K. Weierstrass a Felix Klein. Filozoficky sa školiť najintenzívnejšie u Franzu Brentana vo Viedni. Etický vplyv na zmýšľanie Edmunda Husserla mal jeho osobný priateľ T. G. Masaryk. Husserl sa hlásil k liberálno-buržoáznym názorom, ktoré po nástupe fašizmu v Nemecku ďalej posilňovali jeho čulé osobné kontakty so zahraničím, vrátane jeho bývalej vlasti, osobitne s pražskými žiakmi a priateľmi. Pomýšľal dokonca na presťahovanie sa do Prahy. Husserlova filozofická reflexia vývinu vyúsťujúceho do prvej svetovej vojny (jeden zo synov mu padol pri Verdune) ako aj medzivojnového obdobia so svetovou hospodárskou

krízou a nástupom fašizmu nepochybne poznamenala voľbu ústrednej témy jeho filozofie, ktorú si vo svojom ezoterickom jazyku sformuloval ako „krízu európskych vied a európskeho ľudstva“.

Protirečivosť Husserlovej filozofie dnes prístupnej v mnohovýchádzajúcich doplnky k spisom) naznačujú už zdroje jeho myslenia, medzi ktorými v okruhu logiky, racionalizmu a transcendentalizmu dominuje Leibniz, Bolzano, Descartes a Kant, v okruhu empirizmu, intuitivizmu a psychológie Locke, Avenarius, Dilthey, Brentano, James a silné sú aj inšpirácie stredovekým scholastickým myslením (Duns Scotus) a Augustínom. Husserl sa, svojsky pokúsil premyslieť hlavnými predmarxistickými a nemarxistickými filozofickými iniciatívami, pričom ich značne dehistorizoval vtlačajúc im významy svojej intencionalistickej koncepcie vedomia. Tuhý ahistorizmus Husserlovej aprioristickej koncepcie vedomia do istej miery povolil v jeho hlavnom filozofickom diele preloženom aj do češtiny (1) a v rukopisoch sprevádzajúcich jeho prípravu: tematicky ide o rozšírenie problematiky vzniku významov (tzv. konštitúcia) na problematiku vzniku a vývinu významového univerza v dejinách v pásmach rôznych oblastí kultúry, no najmä vedy (tzv. inštitúcia) a rozšírenie skúmania subjektivity na intersubjektivitu. Toto tematické rozšírenie Husserlovho myslenia bolo nepochybne ovplyvnené vznikom a rozvojom sociológie vedenia a sociológie vedy v Nemecku medzivojnového obdobia. Celý rad psychologických, sociologických, umenovedných, kulturologických, jazykovedných, právovedných, prírodovedných a matematických disciplín s väčším alebo menším úspechom využíva výsledky Husserlovej fenomenológie a metodologickej reflexie vedeckého poznávania sveta, zakotvené v pojmoch fenomenologickej metódy, eidetickej variácie, fenomenologickej redukcie a epoché, konštitutívnej a inštitutívnej analýzy atď. Podobne je to aj s niektorými pojmami vypracovanými Husserlom, napr. horizont, životný svet a pod., ako o tom bude reč v ďalšej časti tohto článku. Jednako však úspech takejto aplikácie závisí od sebakritickej schopnosti aplikátora vyhnúť sa metodologickému pluralizmu a jeho eklektickým konzekvenciám. Napriek nejednému podnetu sú však Husserlove rozsiahle opisy genézy vedeckých pojmov cestou idealizácie — ako ukázali V. Černíkove a J. Viceníkove rozbor — metodologicky prekonané: z hľadiska klasifikácie metodologických koncepcií, predloženej spomenutými autormi, možno Husserla zaradiť do prechodu medzi fenomenalistické a idealizačné metodologické koncepcie (4, s. 20—30). Z našej predstavbovej korektúry teoretických východísk kritiky buržoáznej filozofie vyplýva dôraz na schopnosť využiť to, čo je pozitívne v Husserlovom ideovom a metodologickom odkaze, pri zachovaní predchádzajúcich výhrad voči fenomenológii. Minimálne tu ide, ako upozornil už J. Zelený v doslove k Husserlovmu hlavnému filozofickému dielu (6, s. 573 an.), o tri myšlienkové motívy: 1. matematizácia vedy, 2. konštitutívno-inštitutívna analýza kultúrnych útvarov vrátane vedeckých, 3. rozbor prežívania času. Vývin kritiky, medzičasom najmä v Sovietskom zväze, poukázal na mnohé ďalšie tematické okruhy vyrastajúce z fenomenológie — problematika chápania (ponímanie), reflexie a jej stupňov (a to čoraz častejšie v súvislosti s fundamentálnym výskumom v oblasti fyziky a ďalších prírodných vied), kreatívnosti, medzikultúrnych vzťahov, tradície, ideálov a noriem vedeckej činnosti atď.

Vývin Husserlovho myslenia začína a končí vlastne tým istým — filozofickou reflexiou vedy v jej živej kultúrnej zasadenosti, presnejšie povedané, filozofickou reflexiou kvalitatívnych premien pojmu „krízovosti“. Fenomenológiu jej zakladateľ koncipuje ako filozofickú odpoveď na odcudzenie vedy a jej výtvorov človeku v podmienkach kapitalizmu: fenomenológia má byť diagnózou krízovosti buržoáznej vedy a kultúry vôbec a návrhom terapie. To je jeden z dôvodov trvalého záujmu a boja o Husserlovo ideové dedičstvo.

Napriek tomu, že pohyb Husserlových pojmov ovláda snaha ich tvorcovi vymaniť sa z ahistorického utilitárno-technického typu racionality spoločnosti, v ktorej prežil celý svoj život, zostalo iba pri túžbe. Takouto túžbou pulzuje pojem-leitmotív Husserlovho myslenia *svet ľudského života* (spočiatku vyjadrovaný termínom „natürliche Welt“, neskôr termínom „Lebenswelt“), okolo ktorého sa krúti aj celá posthusserlovská diskusia medzi buržoáznymi, revizionistickými a marxistickými filozofmi. V buržoáznom myslení rozvíja pojem životného sveta existencializmus, hermeneutika, postštrukturalizmus a ostatné smery synkretického myslenia na metodologickej báze fenomenológie (za všetky uvedme konvergenciu husserlovskej témy životného sveta a wittgensteinovskej témy formy života). V revizionistickom myslení ide o lebensweltovú interpretáciu najmä pojmu praxe a totality, v marxizme ide o striktné odlíšenie významovej vrstvy pojmu životného sveta konštituovanej s pomocou idealistického pojmového aparátu fenomenológie a na báze kategóriálneho systému utilitárno-technického typu racionality od jadra pojmu životného sveta, ktoré odráža časovosť, historicitu a reproduktívnosť objektívnej reality a osvojovacej situácie s prvkami materialistickodialektického typu racionality. A významová vrstva tohto typu racionality je preukazne obsiahnutá v Husserlovom diele. Úlohou marxisticko-leninskej kritiky je odhaliť ju v celej plnosti a využiť ako živú tradíciu v úsilí o budovanie jednotnej kultúry, v ktorej by veda nielen proklamovala svoj životný zmysel pre človeka, ale ho aj skutočne tvorila, ako po tom úprimne túžil Husserl.

* * *

Úspešné zaradovanie sa fenomenológie do kontextu vývinu buržoáznej filozofie po smrti zakladateľa fenomenológie predznamenal už sám Husserl, a to tematicky, metodologicky i svetonázorovo. Kvôli stručnosti to môžeme ilustrovať na vzahu fenomenológie k takému významnému smeru západnej filozofie dvadsiateho storočia, akým je pozitivizmus. Na vývine ich vzahu môžeme ako na vzorke pozorovať všeobecnú tendenciu zblížovania sa pôvodne proti sebe stojacich, vzájomne sa odmietajúcich filozofických smerov.

Tematicky predznamenáva konvergenciu fenomenológie a pozitivizmu problematika prirodzeného životného sveta. Dnes sa napríklad také pojmy ako paradigma, epistemologické pole, štruktúra, forma života, typ racionality a pod. považujú za akési obmeny pojmu životného sveta, za reformuláciu niekdajšieho pozitivistického pojmu prirodzeného sveta. Francúzska filozofia (Lévi-Strauss, Derrida) oživuje vedomie súvislosti tohto pojmu s motívmi Rousseauovej filozofie návratu k prirodzenosti.

Metodologickým predpokladom zblížovania sa fenomenológie s pozitivizmom je presun k akcentu odmietania a polemiky na radikalizáciu kritickej analýzy vedy, až k odhaleniu historicity jej štruktúr. Tento motív sledujeme

na ceste vývinu k hermeneutike, štrukturalizmu, postpozitivismu i postštrukturalizmu.

Svetonázorovo v smere zblížovania pôsobí mimoriadne silno idea tzv. strednej cesty medzi materializmom a idealizmom: aj tu ako keby sa smery buržoáznej filozofie dvadsiateho storočia chceli navzájom predbehnúť. Fenomenologická kritika pozitivistického variantu neutrálneho monizmu vychádza z odmietnutia hypostazovania matematických štruktúr typu komplexu neutrálnych elementov, usúvzťažnených funkcionálnymi závislosťami (5, s. 51 an.). Avšak ani v pôvodnej Husserlovej fenomenológii, ani v smeroch nadväzujúcich na ňu (hermeneutika, filozofia konkrétneho apriori) sa neprekónáva subjektívnoidealistické stotožňovanie významového univerza s objektívnou realitou.

Dištančia medzi fenomenológiou a pozitivismom pretrváva, pokiaľ ide o horizontovú stránku významového univerza. Svetonázorovo neobyčajne dôležitý motív horizontovosti, ktorý veľmi podrobne rozpracoval už Husserl (vnútorný horizont, vonkajší horizont, časový horizont atď.), je rozhodujúci z hľadiska celého vývinu fenomenológie v dvadsiatom storočí a pochopenia jej miesta osobitne v období synkretizácie buržoázneho myslenia po druhej svetovej vojne.

Motívom horizontovosti prelamuje fenomenológia hranice pozitivismu, zotrvávajúceho v naivnoprírodzenom postoji zameranom na jednotlivé alebo ohraničené, určité, peratické. Svoju predstavu horizontovosti fenomenológia stvára pri tematizácii aperatickosti (otvorenosti, neurčitosti, bezhraničnosti) sveta.

Motívom horizontovosti prelamuje fenomenológia hranice pozitivismu, zotrvávajúceho v naivnoprírodzenom postoji zameranom na jednotlivé alebo ohraničené, určité, peratické. Svoju predstavu horizontovosti fenomenológia stvára pri tematizácii aperatickosti (otvorenosti, neurčitosti, bezhraničnosti) sveta.

So zámerom fenomenológie prekonať absolutizáciu peratického možno súhlasiť. Ani *vzťah* medzi vecami nesmieme chápať abstraktne ako zvláštny, samostatný predmet, ale ani *vec* ako zvláštny predmet, existujúci mimo sústavy vzťahov s inými vecami. Musíme vždy, ako to podrobne zdôvodňoval N. V. Iljenkov, každú vec chápať ako moment sústavy vzájomne na seba pôsobiacich vecí, ako jedinečný prejav istej sústavy vzťahov. Každý jav sa rodí, pretrváva vo svojej určenosti a zaniká vždy v lone istého konkrétneho celku. Tieto Iljenkovove myšlienky sa týkajú v prvom rade objektívnej reality. Vedomie je až odrazom tejto peraticko-aperatickej povahy objektívnej reality, svojou bohatosťou vždy prevyšujúcej bohatosť jej odrazu vo vedomí. Konkrétnosť skutočnosti je vždy prvotná vzhľadom na jej abstraktnosť, chápanú ako jednotlivosť, izolovanosť alebo myšlienkovo, slovne zachytený odraz. Konkrétnosť podľa Iljenkova zároveň existuje len prostredníctvom diskrétnych momentov (vecí, vzťahov) ako ich špecifická syntéza (3, s. 424, 425). V tejto súvislosti sa ukazuje jedna z obmedzeností fenomenologického „prekonania“ pozitivismu a síce pomocou kategórie horizontu: fenomenológia totiž uvedenú syntézu vyhradzuje subjektu, jeho fungujúcej intencionalite. Vo fenomenológii tu až dodnes platí ako odrazový mostík riešenia problému peraticko-aperatickej povahy sveta Husserlova koncepcia, podľa ktorej ustavične a nevyhnutne prítomným, spoludaným a napokon aj všeobsiahlym spoludaným, t. j. svetom, je iba to, čo je subjektívne dané ako výsledok fungujúcej intencionality. To, čo podľa Husserla subjektu nie je takýmto spôsobom dané, neexistuje. Ak Husserl hovorí o objektoch vo svete, chce vlastne povedať, že objekt je subjektu daný – v nejasne subjektu

spoludanom horizonte. Javiť sa podľa Husserla znamená to isté, čo javiť sa vedomiu. Eugen Fink a niektoré ontologizujúce smery fenomenologického hnutia sa síce pokúšali reinterpretovať pojem javu ako nielen toho, čo je pre vedomie, ale vôbec ako vynorenie sa („vyjavenie“) z bezmedzného. Lenže ani jeden z týchto smerov udalosť vyjavenia sa nepochopil ako udalosť v prvom rade mimo významového univerza, ktorá sa vo vedomí môže, no nemusí odraziť, ktorá sa odohráva mimo dosahu ľudského subjektu.

Fenomenológia má teda s pozitívizmom spoločnú subjektívnoidealistickú interpretáciu javu ako javenia sa výlučne pre subjekt, no na druhej strane prekračuje hranice pozitívizmu tvrdením, že nie všetko, čo sa subjektu javí, javí sa mu jasne. Podľa fenomenológie existuje neustále sféra nejasne spoluprítomného, od ktorého však teória môže abstrahovať. Pozitívizmus sa z tohto hľadiska fenomenológii javí ako koncepcia, ktorá na túto abstrakciu zabudla. Fenomenologická kritika pozitívizmu zahrnuje expanziu subjektívneho idealizmu tak povediac do nekonečna: podľa fenomenológie podobne ako podľa pozitívizmu je už všetko vedomiu vopred dané a so všetkým sme už vopred nejakým oboznámení. Niet ničoho, čo by sa vraj už tak alebo onak nevykazovalo vedomiu, netvorilo súčasť významového univerza. Svet je podľa fenomenológie koextenzívny vedomiu. Povaha bytia za horizontom nie je podľa fenomenológie otvorená otázka, ale otázka apriori zodpovedaná, pretože to je pre ňu bytie subjektívne vykázané alebo vykážateľné a od subjektu závislé. Fenomenológia nevidí pravdivosť odpovede na otázku povahy bytia za horizontom v postupe, v pokračovaní, ale na začiatku, čiže presne naopak, ako hovoril o jedenásť rokov mladší Husserlov súčasník V. I. Lenin. Podľa fenomenológie je na začiatku jasné, nepochybné, čo a aké je toto bytie, lenže si to vraj hneď na začiatku, t. j. v naivnom prirodzenom postoji nemusíme uvedomovať.

Proti expanzii subjektívizmu na bytie za hranicou, na ktorej sa končí náš obzor, stavíme tézu o nezávislosti tohto bytia od vedomia. To, že jestvuje vždy aj niečo, čo nie je dané subjektu a je od neho nezávislé, musíme doplniť v tom zmysle, že toto nezávislé nemožno apriori určiť. Proti fenomenologickej subjektívnoidealistickej interpretácii bytia za horizontom, čo je vlastne poprením aperatickosti sveta, stavíme tézu, že to, čo subjektu nie je dané, sa subjektu stáva daným, avšak tento proces má asymptotickú povahu. Nestavíme na tom, o povahe čoho zatiaľ nevieme, ale na „dlhom a úmornom vývine“ nášho osvojovania si sveta. Význam tvrdenia, že svet je materálny, sa konštituuje v reflexii predovšetkým jeho praktického osvojovania v priebehu historického vývinu.

Vo fenomenológii, najmä v rozboroch tejto osvojovacej situácie, ktorú Husserl označoval ako „životný svet“, nachádzame aj realistické nábehy smerom k materializmu. Existujú dokonca autori, vychádzajúci z fenomenológie (napr. Marvin Farber, Gary Gutting), ktorí sa pokúšajú systematicky rozvinúť tieto progresívne prvky fenomenológie, čo možno pozorovať o. i. na vývine obsahu najstaršieho fenomenologického časopisu *Philosophy and Phenomenological Research*. Inšpiratívny je zmysel fenomenológie pre detail i filozofovanie z prvej ruky, dôraz na osobné premyslenie všetkých pojmov, s ktorými hodláme operovať, na ich „rekonštitúciu“. No zdá sa, že keby fenomenológia sama v tomto duchu dôsledne postupovala, a týka sa to aj jej zakladateľa Edmunda Husserla, bola by sa už dávno „premýšľala“ k dialektickomaterialistickému obsahu pojmov životného sveta (ktorý možno vyjadriť ako dialektiku subjektív-

neho a objektívneho v osvojovacej situácii) i horizontu (ktorý možno označiť ako fenomén hranice, po ktorú siaha náš obzor). Bol by to síce zánik fenomenológie, no zároveň zachovanie pozitívnych výsledkov mysliteľskej námahy jej zakladateľa.

LITERATÚRA

1. HUSSERL, E.: Krize evropských věd a transcendentální fenomenologie. Úvod do fenomenologické filosofie. Academia, Praha 1972.
2. Husserliana. Gesammelte Werke. Den Haag, Martinus Nijhoff 1950 an.
3. ILIENKOV, N. V.: Pojetí abstraktního a konkrétního v dialektice a ve formální logice. In: Zákony a formy myšlení. NPL, Praha 1964.
4. Metodologické problémy vývinu vedeckých teórií. Pravda, Bratislava 1981.
5. PIAČEK, J.: Marxizmus a kríza fenomenológie. [Ku kritike Husserlovej filozofie (uviedy)]. Pravda, Bratislava 1984.
6. ZELENÝ, J.: Marxistický a fenomenologický pohľad na tzv. krízu vedy. Doslov In: 1.